

Кривчик Г.Г.

доктор історичних наук, професор,

Придніпровська державна академія

будівництва та архітектури

ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті автор аналізує здобутки і втрати української культури за роки незалежності.

In the article an author analyses achievements and losses of the Ukrainian culture for years independence.

Здається цілком логічним, що викладання у вищій школі курсу «Культурологія» має завершуватися розглядом проблем розвитку української культури в сучасний період. Однак, як показує аналіз рекомендованих Міністерством освіти та науки України навчальних посібників та підручників із зазначеної дисципліни, попри їхній у цілому високий науково-методичний рівень, саме ця тема в них чомусь висвітлюється виключно в мистецтвознавчому ракурсі [7; 8; 11; 12], однобічно й тенденційно [2; 3; 4], занадто лаконічно [2; 6], або взагалі не розглядається [1; 5; 9]. Між тим, як нам здається, проблема сучасного стану української культури є однією з ключових у курсі культурології, адже її розгляд сприяє формуванню у студентів уявлення про суспільство, громадянами якого вони є. Саме зазначена мета малася на увазі при написанні цього матеріалу.

Проголошення незалежності України та розбудова держави зумовили формування нової культурної парадигми, яка б відповідала реаліям посттоталітарного суспільства і, будучи національно зорієнтованою, органічно вписувалася у загальносвітові культурні процеси. Відбувається переорієнтація суспільної свідомості від духовних цінностей радянської доби до цінностей вільного, демократичного, відкритого суспільства, що, зокрема, знайшло відображення в прийнятих у 1992 р. Верховною Радою України таких

законодавчих актах, як «Основи законодавства про культуру», Державна національна програма «Українська освіта в ХХІ ст.», «Закон про освіту» та ін.

Для взаємодії культури та суспільства в умовах перехідного періоду характерні багатовекторність та багатоплановість. Культурний фактор активно впливає на суспільний розвиток, а суспільство вносить серйозні корективи у динаміку культурного процесу. У духовно-культурному житті в Україні дедалі більшої сили і розмаху набули наступні складні, суперечливі та неоднозначні процеси:

- перегляд, переосмислення та переоцінка поглядів, орієнтирів, настанов поведінки, що домінували в радянські часи;
- повернення традиційних цінностей української національної культури, відтворення релігійних та національних форм світосприйняття;
- проникнення й адаптація на національному ґрунті нової системи цінностей, які характерні для духовно-культурного життя західної цивілізації;
- відмежування від російської культурної спадщини, яка, як вважається, гальмує виявлення української національної самобутності.
- обмеження ролі держави у культурному процесі при одночасному посиленні ринкових впливів на зміст художньої творчості.

Зіткнення зазначених культуротворчих потоків призвело до ситуації, яку деякі дослідники називають «культурним шоком в посткомуністичних суспільствах». Його загальними рисами є ерозія звичної системи естетичних цінностей, втрата мотивації до споживання й творення культурних цінностей, посилення конфронтаційності суспільства у культурній сфері, ностальгія за тоталітарним «порядком» у певної частини суспільства.

Перші роки існування незалежної Української держави принесли кілька позитивних тенденцій у сфері освіти. Зокрема, відбулася певна деідеологізація вітчизняної культури, навчального процесу у вищій і середній школах. Зміцнився зв'язок освіти з національною історією, культурою і традиціями. Відбулося переведення на україномовний режим середньої та вищої шкіл.

Стало можливим забезпечити свободу творчості педагогам-новаторам. Урізноманітнився спектр навчальних закладів, що дозволило врахувати інтереси підростаючого покоління, а також реальні потреби суспільства. На початку 1990-х рр. діяло 4,3 тис. шкіл поглибленого вивчення окремих предметів, 179 гімназій, 130 ліцеїв. У системі вищої освіти виникло понад 500 недержавних навчальних закладів. Мета їхнього створення – оперативне реагування на потреби ринку шляхом підготовки фахівців дефіцитних спеціальностей.

У зв'язку з прагненням України стати рівноправним членом світового і

європейського співтовариства, актуальним є завдання приведення нашої системи освіти до міжнародних стандартів. У травні 2005 р. наша країна підписала Болонську декларацію щодо формування спільного європейського простору вищої освіти. Це зобов'язує нашу країну завершити модернізацію та реформування вищої освіти до 2010 р. У цьому зв'язку в усіх ВНЗ запроваджені елементи кредитно-модульної системи організації навчального процесу, розширилися зв'язки між українськими й зарубіжними навчальними закладами, студенти отримують встановлені в більшості країн світу кваліфікаційні рівні «бакалавр» і «магістр», а дехто з їхніх викладачів здобув учену ступінь «доктор філософії».

Українському читачеві повернуті забуті та заборонені імена М. Зерова, М. Куліша, Г. Косинки, Є. Маланюка, В. Стуса, М. Хвильового та ін. На книжкових полицях з'явилися твори літераторів української діаспори – І. Багряного, В. Барки, О. Ольжича, У. Самчука, О. Теліги та ін. Продовжували творити літератори, чиє творче становлення відбулося в радянську добу, серед них: Б. Олійник, П. Загребельний, Л. Костенко та ін. Увійшли в українську літературу такі молоді й талановиті літератори, як Ю. Андрухович, О. Забужко, М. та С. Дяченки. Зазначені процеси сприяли формуванню у читача цілісного враження про українську літературу, повернули українському народові неоціненний для подальшого розвитку художньо-естетичний досвід.

У літературно-мистецькому процесі почав активніше утверджуватися плюралізм, що передбачає відмову від притаманної тоталітарній системі однаковості в художньому відтворенні суспільних явищ і процесів, від єдиного підходу до їхньої оцінки. Принциповою є відмова від визнання в художній творчості методу соціалістичного реалізму як єдиного, що має право на існування. Плюралізм, розмаїття художнього відтворення світу неможливі без визнання новаторських форм, зокрема тих, що дістали назву авангард. Авангардне мистецтво чимраз більше входить у культуру суспільства, що є свідченням його демократизації.

Як прояв міжнародного визнання високого рівня української музичної культури можна розглядати успішні виступи на Євробаченні наших співачок Руслани Лижичко та Ані Лорак. Вхідження у світовий культурний простір розкріпачило творчі сили багатьох українських митців, сприяло збагаченню їхнього світогляду, розширило горизонти творчого пошуку, а також дало змогу краще ознайомити широкий загаль із цінностями та шедеврами світової культури, які раніше через ідеологічні бар'єри були недоступними.

Однак саме це створило умови для проникнення в нашу духовну сферу західної антикультури. Притаманна частині її зразків пропаганда насилля,

жорсткості, розбещеності, антигуманізму в умовах фактичної відсутності стійкого культурного імунітету проти аморальних тенденцій завдає великої шкоди духовному здоров'ю нашого суспільства. Домінуючі позиції в культурному просторі також зайняла масова культура, що розрахована на невибагливість пересічної людини.

Серйозною загрозою для нашого суспільства, для консолідації української нації, політичної єдності в державі стала заміна одних ідеологем іншими, такими ж фальшивим і нікчемними. Мова йде, насамперед, про спроби нової фальсифікації вітчизняної історії.

Простежується тривалий період маргінального стану культури, коли старі ідеали та орієнтири вже втрачені, а нові ще відсутні; скорочення мережі установ культури; повільне формування правової бази для культури, яка б відповідала сучасним світовим вимогам та особливостям українського культурного процесу; обмежене фінансування культури; комерціалізація культурної сфери, яка за відсутності потужного приватного сектора та стійких традицій меценатства поставила на межу виживання значну частину творчих колективів, призвела до майже абсолютного домінування грошей над естетичними ідеалами. Через масове закриття сільських культурних закладів і взагалі соціальну деградацію села уже фактично знищений той раніше родючий культурний ґрунт, на якому виростало чимало видатних діячів науки і культури.

На жаль, на початковому етапі державотворення в Україні відродження опинилася не на належній висоті вітчизняна культурологія. Культурний прогрес здебільшого розглядався як механічне відтворення, своєрідна реконструкція минулого, хоча наш час диктує необхідність переходу від романтичної концепції відродження до прагматичної. Суть другої концепції полягає не у механічному піднятті на авансцену суспільного життя добутих з глибин історії пластів народної культури, а у витонченому, диференційованому підході до історичного досвіду, національної традиції, знаходженні в минулому самотніх зародків національного саморозвитку, факторів прогресу, інших можливостей надання суспільству динамічності, які в силу історичних обставин були забуті, втрачені або свідомо знищені і залишаються нереалізованими.

Не відбулося всіх очікуваних змін у системі освіти. По суті вища і середня школи залишилися на рубежі XX–XXI століть майже такими, як і в минулі десятиліття. Вони готували кадри для індустріально-аграрного суспільства, хоча людство на цей час уже вступило в інформаційну епоху, інтенсивно розвивається новий тип економіки – економіка знань. Знання

оновлюються зі швидкістю світла. Тільки за один рік зараз виробляється стільки інформації, скільки за період від Різдва Христового до початку Другої світової війни. Між тим Україна досі займає одне з останніх місць у світі за кількістю комп'ютерів у навчальних закладах – 1,3 комп'ютера на 100 учнів загальноосвітніх шкіл. Для порівняння: Японія – 82, США – 76, Німеччина – 52, Польща – 14,6, Росія – 10,4 тощо. Близько 1 млн. учнів у 2007–2008 навчальному році навчалися в школах, де не було жодного комп'ютера. Не набагато кращою є картина й у вищій школі. За даними організації «Всесвітній економічний форум», сьогодні за індексом «готовності інформаційної інфраструктури» серед 104 країн Україна посідає 82-ге місце, поруч із Замбією й Танзанією. Донині гострою залишається проблема край низького, ганебного для цивілізованої країни рівня життя українських учителів. Відтак сьогодні украй важливо змінити цю ситуацію й вжити необхідних заходів щодо забезпечення закладів освіти сучасною матеріальною базою і підвищення матеріального становища тих людей, що формують майбутнє країни.

На жаль, є підстави вважати, що входження української вищої школи в Болонський процес поки що обмежується лише формальними новаціями, в той час як нам конче потрібні принципові зрушення в організації роботи вищої школи. Так, серед науково-педагогічних працівників є побоювання, що автономія ВНЗ, яка є складовою Болонського процесу, у вітчизняних реаліях обернеться подальшим посиленням одноосібної влади ректорів, а орієнтація на домінування самостійної роботи студентів, замість аудиторної, призведе до розвалу навчального процесу.

Важливою складовою частиною духовної культури, формою суспільної свідомості є наука, потенціал якої в Україні за радянських часів був достатньо високий. Наприкінці 1980-х рр. загальна чисельність наукових кадрів в Україні була вдвічі більшою ніж у Франції і становила майже 300 тис. осіб, з яких понад 80 тис. – доктори і кандидати наук. Найавторитетнішим науковим центром була Академія наук України. Всесвітнє визнання мали вітчизняні наукові школи з матеріалознавства, ракетобудування, зварювання металів, металургії, біології, виробництва штучних алмазів та ін.

Нині ж у науковій сфері простежується низка негативних тенденцій, які будуть посилюватися по мірі розгортання нинішньої економічної й політичної кризи. Відбувається постійне зниження витрат на науку у внутрішньому валовому продукті. Вона знизилась до 1,4 % проти 3,1 % у 1990 р. і досягла тієї критичної межі, за якою починаються незворотні руйнівні процеси. Відсутність належного державного фінансування призвела до фактичного згорання фундаментальних наукових досліджень. Фундаментальні

дослідження поступають місцем прикладним, що в перспективі може призвести до значного відставання від інших країн на магістральних наукових напрямках.

Якщо не враховувати так звану соціологію на замовлення, то можна констатувати, що усі інші гуманітарні науки по суті стали нікому не потрібними в нашій країні. Вони ще ледь животіють завдяки окремим ентузіастам.

Недостатньою є матеріальна база, обмежений доступ до новітньої наукової інформації. Відсутність належного фінансування зумовила відставання українських науково-дослідних установ за оснащенням засобами автоматизації, науковими приладами, матеріалами, літературою від однопрофільних установ розвинутих країн щонайменше на 10–15 років. Вітчизняні науковці мають обладнання та інформації у 100 разів менше, ніж їхні західні колеги, а доступ до найновішої інформації фактично має лише декілька відсотків фахівців [10, 12–13].

Знижується ефективність функціонування наукових установ. Питома вага розробок, що за своїм техніко-економічними характеристиками перевищують кращі світові аналоги, впала у 4 рази. Більше як 90 % нових технологічних розробок не впроваджується у виробництво. Відбувається внутрішній і зовнішній «відтік мозків». Щороку внаслідок міграції Україна втрачає до 10 тис. дипломованих спеціалістів. Найбільше цінуються на Заході українські генетики, фізіологи, біохіміки, фізики-теоретики, що призведе до катастрофічних втрат. По-перше, підготовка спеціаліста з вищою освітою, вченим ступенем, а також втрачена вигода від використання такого спеціаліста становить, за розрахунками фахівців ООН, 300 тис. доларів. По-друге, за оцінками експертів, процес деградації вітчизняної науки може стати незворотним, якщо країну залишить 10–15 % найперспективніших молодих спеціалістів. Не менш загрозливим є і внутрішній «відплив умів». Тяжке фінансове становище, падіння соціального престижу вченого призвели до того, що тисячі науковців перейшли на роботу до комерційних структур.

Ознака сучасності – висока політизація суспільства. За цих обставин різко зростає роль пристрасного слова публіциста. Болючі проблеми сьогодення – шляхи розбудови української держави, пошук зовнішньополітичного вектору розвитку держав, української національної ідеї, мовна політика держави, екологічні негаразди тощо. Проте, захопившись публіцистичною творчістю, багато хто з письменників та інших діячів культури забули, що головним змістом їхньої творчості має бути творення розумного, доброго, вічного, а не потакання інтересам тих чи інших

політичних кіл.

Складна ситуація склалася в театральному і класичному музичному мистецтві. Зрусифіковані в часи застою та вкинуті в ринкові відносини театри на початку 1990-х рр. опинилися на грані катастрофи. Через зниження рівня життя населення зменшилася кількість глядачів. Театри опери і балету України не послуговуються рідним мистецтвом. Якщо сьогодні вже можна прочитати твори письменників, які не друкувалися десятки років, то на жодній оперній сцені не ставляться опери і балети С. Людкевича, К. Данькевича, а велика спадщина М. Лисенка представлена хіба що «Наталкою Полтавкою».

Поспішний і часом занадто заполітизований процес переоцінки духовних цінностей призвів до упередженого ставлення до деяких діячів української культури минулого. Одні незаслужено звеличуються, імена інших – фактично стираються з нашої національної пам'яті. Серед останніх, наприклад, такі видатні українські письменники, як В. Земляк і М. Стельмах. Ще більше в цьому плані не пощастило тим літераторам, що мали гріх писати свої твори російською мовою: Е. Багрицькому, В. Катаєву, М. Булгакову, К. Паустовському та іншим, імена яких прийнято пов'язувати виключно з російською та радянською культурою. Те ж саме в інших культурних сферах. З національної духовної спадщини по суті виключені педагог В. Сухомлинський, композитор П. Майборода, художник М. Божій та ін., чим збіднюється українська культура.

Складний час переживає кінематограф. У радянські часи на державних українських кіностудіях знімалося до 50 повнометражних ігрових, 12 анімаційних і до 500 короткометражних фільмів. Нині, порівняно з 1990 р., виробництво фільмів скоротилося до кількох на рік, а чисельність кіноустановок – в десятки разів. Якщо 1990 р. кожний житель України відвідував кінотеатр 10 разів на рік, то вже 1996 р. – лише 0,4 рази. Поступово із свідомості громадян нашої республіки зникає поняття «рідне кіно». Заснована 1989 р. кіностудія «Галичина-фільм» закінчила дві короткометражні стрічки, на київській кіностудії ім. Довженка створено лише декілька кінофільмів, які не викликали ніякого інтересу у вітчизняного глядача. Вже не кажучи про відсутність щось подібного за своїми естетичними якостями й громадянським навантаженням до кращих українських стрічок радянських часів: «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова, « Білий птах з чорною відзнакою» Юрія Іллєнка, «Камінний хрест» Леоніда Осики, «У бій ідуть тільки старики» Леоніда Бикова, «Короткі зустрічі» Кіри Муратової та ін.

Отже, різноспрямовані тенденції в культурній сфері утворили надзвичайно складний і суперечливий клубок протиріч, в основі яких лежить

взаємодія західних, національно-традиційних цінностей і цінностей радянської доби. Процеси, що відбуваються у культурній сфері сучасної України, складні, суперечливі й неоднозначні. Позитивні паростки нового з'являються у вкрай несприятливих економічних і політичних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бокань В.А., Половий Л.Г. Історія культури України: Навч. посібник.– К.: МАУП, 1998.– 232 с.
2. Історія світової та української культури: Підручник для вищих закладів освіти / В.А. Греченко, І.В. Чорний, В.А. Кушнерук, В.А. Режко. – К.: Літера ЛТД, 2006.– 480 с.
3. Культурологія: Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / М.М. Закович, І.А. Зазюн, О.М. Семашко та ін.; За ред. М.М. Закович. – К.: Знання, 2004. – 567 с.
4. Лекції з історії світової та вітчизняної культури: Навч. вид. / За загальн. ред. Яртіся А.В., Шендрика С.М., Черепанової С.О. – Львів: Світ, 1994. – 496 с.
5. Культурологія: Курс лекцій / Під ред. А.Г. Баканурського, Г.Є. Краснопутського, Л.Л. Сауленко. – К.: ВД. «Професіонал», 2004. – 208 с.
6. Культурологія: Учеб. пособ. / Автори-составители: Власенко О.И., Зайончковский Ю.В. – Харьков: Парус, 2006. – 512 с.
7. Меднікова Г.С. Українська і зарубіжна культура ХХ століття: Навч. посіб. – К.: Знання, КОО, 2002. – 214 с.
8. Подольська Є.А., Лихвар В.Д. Погорілий Д.Є. Кредитно-модульний курс культурології: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 368 с.
9. Попович М.В. Нарис історії культури України.– АртЕк, 1999. – 728 с.
10. Формування української технічної еліти в ході викладання суспільних наук у вищих технічних навчальних закладах України: Тези доповідей і повідомлень на Всеукраїнській науково-практичній конференції 11–12 березня 2008 р. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – 207 с.
11. Художня культура України: Навч. посіб. / Л.М. Масол, С.А. Ничкало, Г.І. Веселовська, О.І. Оніщенко: За заг. ред. Л.М. Масол. – К.: Вища школа, 2006. – 239 с.
12. Шевнюк О.Л. Культурологія: Навч. посіб.: 3-тє видання, стереотипне. – К.: Знання – Прес, 2007. – 353 с.